

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні

На правах рукопису

СІМЕЛЯ Ірина Анатоліївна

ПОВТОР ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ
СЕМАНТИЧНОЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ ХУДОЖЬОГО ТЕКСТУ

Спеціальність: 10.02.01 – російська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 1994

Робота виконана у відділі російської мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор Г.П. Їжакевич

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук
Л.О. Кудрявцева
- кандидат філологічних наук
В.В. Акуленко

Провідна установа - Український державний педагогічний
університет ім. М. Драгоманова

Захист дисертації відбудеться "12" жовтня 1994 р.
о 10 год. на засіданні спеціалізованої ради Д.016.28.01
для захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук при Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні
НАН України /252001, Київ - І, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
мовознавства НАН України.

Автореферат розісланий "10" вересня 1994 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради
доктор філологічних наук,
професор

Н.Г. Озерова

Інтерес лінгвістів до питань дослідження тексту відбиває характерну для сучасного етапу розвитку мовознавства тенденцію переходу від вивчення мови як абстрактної системи до дослідження її функціонування як засобу комунікації. Тобто відображає тенденцію вивчення зв'язку мови з різними сторонами людської діяльності, що реалізуються через текст. Зацікавленість цими проблемами пояснюється також бажанням за допомогою тексту осягнути буття мови, її закономірності, які розкриваються саме при функціонуванні мовних одиниць. Характерна для сучасного мовознавства тенденція дослідження функціональної сторони мови зумовлює актуальність і даного дисертаційного дослідження.

Становлення лінгвістики і стилістики тексту було підтримане науковими досягненнями на різних етапах розвитку сучасної філології. Її витoki знаходимо у працях О.М. Веселовського, О.О. Потебні, Б.О. Ларіна, В.В. Виноградова, М.М. Бахтіна, Л.В. Щерої та багатьох інших учених, у працях яких мова розглядається як дійсна практична свідомість, вивчаються її зв'язки з мисленням, культурою, психологічною діяльністю. При цьому текст розглядається як первинна даність усього гуманітарно-філософського мислення і вважається тією безпосередньою дійсністю, на якій ґрунтуються ці дисципліни. Отже, актуальність вивчення проблем лінгвістики та стилістики тексту визначається їх приналежністю до кардинальних питань філології.

Протягом останніх років з'явилися дослідження, в яких текст розглядається як семантична єдність, де синтаксична форма – лише засіб вираження думок /роботи В.М. Гаспарова, В.Г. Гака, Л.М. Мурзіна, С.І. Гіндіча, Т.М. Ніколасвої та ін./.

Підхід до тексту як структурно-семантичної єдності вищого порядку передбачає, таким чином, потенційну можливість смислової взаємодії елементів текстової структури різних рівнів. Функціонування мовних одиниць у межах тексту певного типу має декілька особливостей, обумовлених впливом ряду текстових закономірностей. Однією з яких є категорія внутрішньої /семантичної/ зв'язності, яка охоплює поверхневу і глибинну структури тексту чи, в іншій термінології, глибинний смисл тексту та його формальне вираження.

Функціонально-семантичний аналіз мовних одиниць у межах художнього контексту інтерпретується дослідниками по-різному. Основна відмінність, з нашої точки зору, полягає в урахуванні чи

ігноруванні глибинних, смислових зв'язків, що певною мірою впливають на функціональні характеристики лінгвістичних одиниць, на зв'язки кожної одиниці з цілим текстом по ієрархії, від нижчого рівня до семантичного цілого, та ряду інших причин. Інтеграція текстом його компонентів, починаючи від фонетичного рівня організації, розглядається у роботах З.Я. Тураєвої, І.Р. Гальперіна, О.І. Домашнев, І.В. Арнольд, В.О. Кухаренка та ін. Інтерпретація взаємодії тексту та мовних одиниць у цих роботах ґрунтується на урахуванні семантичної зв'язності, яка, пронизуючи усі рівні тексту, приводить текстові одиниці у відповідність до авторської концепції.

Постає питання про механізм включення лінгвістичних знаків у процес створення внутрішньотекстових зв'язків.

Одним з важливих засобів організації семантичної зв'язності тексту називається повтор, який вважається не лише засобом, а й "необхідною /хоча і недостатньою/ умовою зв'язності тексту"¹. У лінгвістиці тексту одним терміном повтор називають неодноразове відтворення у тексті різних лінгвістичних одиниць: морфем, лексем, словосполучень, речень. Їх залежності від способу лінгвістичного вираження називають звукові, морфемні, лексичні, синтаксичні повтори².

Об'єктом дослідження у дисертаційній роботі є категорія семантичної зв'язності та лінгвістичні засоби різних рівнів, що беруть участь у її організації.

Предметом вивчення став повтор одиниць різних рівнів, який функціонує як структурно-семантичний засіб організації художніх текстів. У роботі аналізуються лише ті лінгвістичні засоби, повтор яких свідчить про існування чи виникнення внутрішньотекстових смислових зв'язків, повтор яких актуалізує ці зв'язки, висуваючи їх на поверхню текстової тканини.

С.І. Гіндіним було запропоноване поняття семантичного повтору як "повтору певного значення, певної сукупності семантичних

¹Беллерт И. Об одной условии связности текста // Новое в зарубежной лингвистике. - Вып.8. - М., 1978. - С.174.

²Див.: Умберто Б.У. Повтор в современном испанском языке /Грамматико-стилистическое исследование/: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1983. - 23с.

ознак¹. Запровадження даного поняття дозволяє аналізувати реалізацію смислових зв'язків у тексті незалежно від способу їх лінгвістичного вираження. У дисертації семантичний повтор визначається як неодноразове відтворення у тексті семантично тотожних та подібних елементів, імпліцитно чи експліцитно виражених у складі повторюваних лінгвістичних одиниць /фонем, морфем, лексем, словосполучень, речень/, що семантизовані відповідно до умов певного контексту та проявляють властивості показників семантичної зв'язності. Семантичний повтор розглядається як родове поняття по відношенню до інших видів повтору, що беруть участь в організації семантичної зв'язності художнього тексту. А звукові, морфемні, лексичні, синтаксичні повтори, що проявляють властивості основних чи підтримуючих засобів при створенні семантичної зв'язності, розглядаються нами як можливі способи реалізації повтору семантичного.

Мета роботи полягає у комплексному вивченні лінгвістичних засобів організації семантичної зв'язності прозових та віршованих художніх текстів.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1/вивчити функціонування семантичного повтору як засобу, що забезпечує структурну та смислову зв'язність художніх текстів; 2/описати механізм включення мовних одиниць різних рівнів, починаючи з фонетичного і закінчуючи синтаксичним, у процес формування внутрішньотекстових зв'язків; 3/дослідити різні властивості лінгвістичних одиниць, які вони проявляють у процесі їх семантизації чи переосмислення у художньому контексті, та можливості їх функціонування як потенційних засобів організації семантичної зв'язності; 4/визначити певні особливості реалізації семантичного повтору, вираженого мовними засобами різних рівнів, у прозових та віршованих художніх текстах; 5/розглянути умови, за яких відбувається процес смислоутворення, у якому беруть участь мовні одиниці різних рівнів.

Увагування завдань та підходу до досліджуваного матеріалу дозволило відібрати ряд методів, вироблених практикою лінгвістич-

¹Гиндин С.И. Советская лингвистика текста. Некоторые проблемы и результаты /1948-1975/ // Известия АН СССР. - СЛЯ. - 1977. - №4. - С.350.

них досліджень: описовий метод, метод компонентного аналізу, контекстного опису значень лінгвістичних одиниць, порівняльний метод.

Матеріал дослідження. У процесі вивчення можливих засобів організації семантичної зв'язності були використані тексти художніх творів класиків російської літератури та сучасних письменників /І. Буніна, А. Белого, Б. Пастернака, В. Ходасевича, О. Мандельштама, М. Цветаєвої, М. Булгакова, Б. Зайцева, А. Вознесенського, С. Солженіцина, Н. Матвєєвої та ін./ . Бибір такого різноманітного, на перший погляд, матеріалу обумовлений декількома причинами. Бажання виявити якомога повний арсенал лінгвістичних засобів, що використовуються для реалізації текстової категорії зв'язності; визначити закономірності функціонування семантичного повтору в прозових та віршованих художніх текстах викликало необхідність використання текстів, які належать різним по стилю та періоду творчості авторам. Письменники, чия творчість стала матеріалом для дослідження, є новаторами в літературі, які висували високі вимоги до художнього слова. Витоки творчої манери багатьох з них лежать у школі символістів. Всі вони, хоча і по-різному, висвітлювали такі теми, у центрі яких знаходиться людина та її проблеми.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході при вивченні семантики слова у художньому тексті; у спробі проаналізувати взаємозв'язок і взаємодію семантики мовних одиниць та контексту; у вивченні можливості включення лінгвістичних одиниць різних рівнів у процес смислоутворення в межах прозових та віршованих художніх текстів; у визначенні поняття семантичного повтору як одного з важливих засобів створення семантичної зв'язності тексту, у встановленні можливості використання повтору одиниць різних мовних рівнів як експлікаторів семантичної, внутрішньотекстової зв'язності та у спробі визначити категорію зв'язності.

Положення, що виносяться на захист:

І/семантичний повтор є неодноразове відтворення у тексті семантично тотожних та подібних елементів текстової структури, експліцитно чи імпліцитно виражених різнорівневими лінгвістичними одиницями, тобто за допомогою звукового, морфемного, лексичного, синтаксичного повторів, які в межах художнього тексту проявляють

властивості основних чи підтримуючих засобі семантичної зв'язності;

2/повтор у тексті функціонує як структурноорганізуючий, пов'язувачий елемент і як стилістична фігура;

3/у художніх текстах створюються передумови текстової семантизації лінгвістичних одиниць, яким у мовній системі не властиві лексичні значення, та їх включення у процес формування семантичної зв'язності текстів; механізмом включення мовних одиниць різних рівнів у створення смислової зв'язності тексту є їх повтор;

4/у процес смислоутворення та організації семантичної зв'язності втягуються ті одиниці, які з точки зору автора у межах тексту є еквівалентними представниками семантично важливої та необхідної інформації. Беручи участь у створенні семантичної зв'язності, лінгвістичні одиниці включаються у цей процес і на основі властивого їм лексичного значення, чи на основі значення, яке виникає в результаті їх семантизації або переосмислення як результат їх взаємодії з контекстом;

5/структурні та ритмо-мелодичні особливості віршованих та прозових текстів є причинами нерівномірності виявлення потенційних властивостей одиниць різних мовних рівнів, які вони проявляють при смислоутворенні. Тому можна говорити лише про тенденцію використання мовних одиниць, позбавлених значення, у процесі текстового смислоутворення як характерній рисі стилю певного автора.

Теоретична значущість дослідження. У дисертаційній роботі здійснена подальша розробка одного з напрямків лінгвістики тексту, що вивчає текстові категорії, та проблем стилістики тексту. результати роботи дозволяють установити можливість участі лінгвістичних одиниць різних мовних рівнів у процесі смислоутворення, який відбувається у межах зв'язного художнього тексту; визначити характер взаємодії повтору одиниць різних рівнів та контексту: з одного боку, повтор проявляє властивості структурноорганізуючого елемента тексту, з другого, - саме контекст сприяє актуалізації семантично важливої інформації у кожному окремому акті комунікації, допомагає однозначно ідентифікувати семантично неодноразово відтворюваних мовних знаків; визначити роль семантичного повтору, яку він зіграє при організації зв'язності прозових та віршованих текстів.

Практична значущість дослідження полягає у тому, що матеріали дисертації можуть бути використані при створенні посібників з функціональної граматики та стилістики для вузів, при написанні спецкурсів з проблем лінгвістики тексту, у спецкурсах по вивченню мови та стилю окремих авторів.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційного дослідження були висвітлені у доповідях та повідомленнях на науковій студентській конференції Київського державного університету "Шевченко і розвиток мов та літератур народів СРСР і країн соціалістичної співдружності" /Київ, лютий 1989/, на конференції молодих учених Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні /Київ, жовтень 1991/, міжнародній конференції "Мова і культура", яка проводилася Українським Інститутом міжнародних відносин /Київ, червень 1992/. Дисертація обговорена на засіданні Відділу російської мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України /Київ, травень 1994/

Зміст роботи відбито у п'яти публікаціях.

Дисертація обсягом машинописних сторінок складається зі вступу, трьох розділів і висновків. До роботи додається список літератури.

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, визначається її актуальність, новизна, мета й завдання дослідження, теоретичне й практичне значення роботи, формулюються основні положення, що виносяться на захист, характеризуються методи дослідження, а також дається визначення семантичного повтору як одного з важливих засобів, що беруть участь в організації семантичної зв'язності тексту.

Перший розділ дисертації "Лексичні засоби реалізації семантичного повтору" присвячений вивченню функціонування лексичних одиниць як засобів створення у тексті семантичної зв'язності.

Зерд лексичних засобів, що беруть участь в організації семантичної зв'язності прозових та віршованих художніх текстів, у роботі розглядаються такі види лексичного повтору: а/тотожний лексичний повтор, б/синонімічний повтор, в/антонімічний повтор, г/номінаційні ланцюжки повторів, д/лексико-тематичні лінії повторів.

Лексичним повтором називають повторення у тексті будь-якого слова, словосполучення, речення, під тотожним лексичним повтором розуміють повтор одних і тих самих слів, словосполучень,

які відтворюються у тексті без суттєвих структурних та семантичних змін. Найбільш детально вивчені структурні особливості та функціональні якості лексичних повторів.

На прикладі функціонування тотожних повторів у розділі подані різні структурні типи повтору: контактний повтор – повтор лексем суміжних виразів, дистантний – повтор лексем, які розташовані на певній відстані одна від одної, концентрований – контактний або дистантний повтор, який проявляється у тексті лише один раз, перманентний – дистантний лексичний повтор багаторазового прояву у тексті. Названі структурні типи лексичних повторів широко функціонують як у прозових, так і у віршованих текстах.

Аналіз матеріалу переконливо засвідчив, що функціональні властивості повтору дуже рідко обмежуються його дією як пов'язуючого елемента тексту. Поліфункціональність повтору виявляється при аналізі наведених нижче рядків із вірша М. Цвет звої: "В огромном городе моем – ночь. / Из дома сонного иду – прочь. / И люди думают: жена, дочь – / А я запомнила одно – ночь ..." Повтор лексеми ночь тут і засіб римування, і засіб створення і передачі авторської концепції: у першому рядку слово ночь вживається у прямому номінативному значенні; в останньому – ночь функціонує в узагальнюючому, переносному значенні – "темрява, тобто безвідхідність". Отже, компоненти тотожного лексичного повтору співпадають лише формально, у семантичному аспекті кожен з них має свій власний об'єкт називання. Тим самим використання тотожного лексичного повтору підкреслює непомітність, плавність переходу стану та відчуттів віричного героя вірша з реальних у ірреальні. У таких випадках "гра прямого та переносного значень, – на думку М.Я.Полякова, – і породжує семантику й художній ефект тексту"¹. Стилістична функція повтору не обмежує його властивості як засобу зв'язку, які він проявляє під час римування у строфі. Крім того, слід зазначити, що у результаті вивчення проявів тотожного лексичного повтору при створенні семантичної зв'язності тексту ми прийшли до висновку, що повтор у художньому тексті не слід розглядати як просте дублювання елементів текстової структури. Так, певні стосунки між компонентами лексичного повтору випливають як

¹Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. – М.: Сов. писатель, 1978. – С.46.

результат взаємодії тотальних і різних, зіставлених постійних та перемінних компонентів їх семантичної структури. Саме ці стосунки й визначають вчові особливості лексичних повторів - тотальних, синонімічних, антонімічних та ін. У межах зв'язного тексту семантична нерівноцінність компонентів повтору є основою для формування узагальнюючого текстового значення, яке й бере участь в організації локальної чи глобальної зв'язності тексту.

Лексичне значення слова, актуалізоване контекстом, часто виступає в одному з своїх варіантів і є базовим компонентом семантичного повтору. Якщо семантичний повтор потребує наявності найтонших смислів, відтінків значення, які мають імпліцитний спосіб вираження на поверхні текстової тканини, то усі види лексичного повтору є одними з можливих засобів експлікації внутрішньотекстових смислів.

Серед видів лексичного повтору, що беруть участь у створенні смислової єдності прозових та віршованих текстів, у розділі проаналізованій синонімічний повтор - "повторення, яке відбувається у формі заміни одного слова іншим - синонімічним ..., причому як синоніми розглядаються і ряди слів, що мають приватне /навіть одиничне/ та родове значення"¹. Синонімічний повтор частіше зустрічається при створенні локальної зв'язності надфразової єдності /НФЄ/. В такому випадку контактний повтор синонімічних слів, називаючи одне й те саме явище, предмет або дію, на нашу думку, одночасно актуалізує і різні відтінки у значенні синонімічних слів.

Прозові та віршовані тексти мають розвинену синонімічну систему, яка складається з мовних та контекстних синонімів, котрі у межах художнього тексту виявляють різні функціональні властивості. Якщо контекстні синоніми виявляють тенденцію до зближення /оскільки зв'язок між ними заданий концепцією автора, цей зв'язок знаходиться на поверхні текстової тканини, семантичний повтор його підкреслює/, то узуальні синоніми при зближенні у тексті починають розкривати свою семантичну різницю, яка на думку О. Кривушиної, може перетворитись на протилежність, навіть стати ан-

¹Сильман Т.И. Лексические связи как средство организации лирического стихотворения // Известия АН СССР. - СЛЯ. - 1979. - №2. - С.117.

тонімічною.¹ Напр., у рядках "Дождь убавкивает боль. / Под дивни опускающихся ставень / Сплю..." /М.Цветаева/ функціонує контактний семантичний повтор, виражений синонімами дождь - дивень. Обидві лексеми автор вживає у переносному значенні, їх зближення у віршованих рядках актуалізує різні відтінки значень, а саме інтенсивність ознаки у лексеми дивень. Контекст підтримує цю семантичну відмінність: дощ - лише присипляє, а під час зливи - герої спить. Не дивлячись на об'єктивацію протилежності значень синонімічних слів, семантичний повтор сприяє створенню смислової єдності віршованих рядків.

Крім того, аналіз матеріалу продемонстрував можливість нейтралізації у художньому контексті традиційного для мовної системи протиставлення узуальних та контекстних синонімів. Зафіксованість синонімічних слів словником не впливає на їх функціональні властивості як засобів організації семантичної зв'язності тексту.

Одним з важливих способів висунення значимої інформації, одним із принципів створення смислової єдності художніх текстів у роботі визнається контрастність, яка досягається вживанням повтору антонімів. Текстова протиставлення лексичних одиниць, у яких будь-який компонент значення має антонімічний смисл, сприяє об'єктивації саме цього компонента семантичної структури слова. І як засвідчив аналіз матеріалу, об'єктивація семи може відбуватись і в синонімічних, і в антонімічних протиставленнях, що беруть участь в організації семантичної зв'язності художнього тексту.

У процесі вивчення функціонування синонімічних та антонімічних повторів у межах зв'язного тексту встановлена можливість виділення у їх складі семантичної домінанти, під якою ми розуміємо носія головного значення, навколо якого об'єднуються додаткові смислові та стилістичні відтінки повторюваної семантичної ознаки. Суттєвим для дослідження є те, що наявність семантичної домінанти у ряду повторюваних лексем сприяє виділенню компонентів семантичного повтору як лексико-семантичних засобів організації зв'язності тексту.

У дисертації вивчається також функціонування слів однієї лек-

¹Кривушина Е. Особенности контекстуальной синонимии/антонимии в языке В. Гюго // Проблемы семантической структуры и функционирования лексических единиц. - Иваново, 1982. - С. 75.

сико-тематичної лінії, за допомогою яких у тексті встановлюються внутрішньо- та міжфразові зв'язки. Лексико-тематичні лінії повторів, що функціонують у прозових та віршованих текстах, беруть участь у створенні семантичної зв'язності як підтримуючі засоби. Компонентний аналіз членів лексико-тематичних ліній повторів свідчить про можливість їх включення у число потенційних засобів реалізації семантичного повтору.

Одним з важливих засобів когезії, що представлені у художніх текстах, є вторинна номінація, чи кореференція. Переіменування у лінгвістиці тексту розглядають як "особливу форму вираження комунікативно-значущих, інформаційно-необхідних смислових повторень і як один з важливих конструктивних принципів організації тексту"¹. Номінативні одиниці, що вводяться у текст як результат вторинної номінації, можуть мати спільні елементи зовнішньої форми з первинним означенням референта або повністю від нього відрізнитись. При цьому зв'язок між кореферентними найменуваннями може носити характер кореневого повтору в першому випадку, чи бути одним з виявів семантичного повтору - у другому. Тому ми вважаємо обґрунтованим ставлення до означень предметів та явищ у художніх текстах, до їх номінації як одиниць семантичної організації тексту. Компоненти номінаційних ланцюжків можуть функціонувати як основні чи підтримуючі засоби при створенні семантичної зв'язності прозових та віршованих текстів.

Вторинна номінація сприяє формуванню смислу, який об'єднує лексичні одиниці в єдиний номінаційний ланцюжок і вказує напрямком подальшого семантичного розвитку віршованого чи прозового тексту.

Окремо у дисертації говориться про участь власних імен у складі номінаційних ланцюжків у створенні текстової зв'язності.

У другому розділі дисертації "Граматичні засоби семантичної зв'язності тексту" розглядається повтор тих граматичних одиниць, які в умовах художнього тексту становляться учасниками процесу текстового смислоутворення та організації семантичної зв'язності. Серед граматичних засобів, що сприяють організації смислової єдності тексту, розглядаються семантично значущі повтори кореневої, пре-

¹Фатеева Е.Д. Переименование в лингвистике текста /на материале текстов английской художественной прозы/: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1985. - С.3.

фіксальної та суфіксальної морфем, повтори синтаксичних конструкцій з тотожним та варіюваним складом, конструкції синтаксичного паралелізму, неповні та незавершені речення, смислопідтримуюча функція авторських знаків.

Кореневим повтором у роботі називається повторення у тексті одного й того самого кореня у складі лексем, що мають різну морфемну структуру й між якими існують певні словотворчі зв'язки. Кореневий повтор активно функціонує при створенні локальної та глобальної зв'язності тексту. Контактне розміщення у структурі НФЕ твірного та похідного слова актуалізує семантичні зв'язки між ними. А контактний кореневий повтор сприяє експлікації основної теми НФЕ, виступаючи "важливим елементом мікротексту, сприяє об'єднанню усього уривку в закінчене ціле"¹. Повтор кореня, взаємодіючи з іншими різнорівневими засобами, бере участь у створенні смислової зв'язності локальних фрагментів тексту, виявляючи при цьому властивості підтримуючого, допоміжного засобу при основній смисловій зв'язності. Саме тоді структурно-семантичні відносини між членами словотвірного гнізда експлікують підтекстову інформацію.

Кореневий повтор активно бере участь й у створенні глобальної зв'язності тексту, виявляючи при цьому властивості лейтмотивного повтору, який проводить через увесь текст основну смислову канву.

Враховуючи контекстну взаємодію лінгвістичних одиниць усіх рівнів, спостерігаємо, що в умовах певного лексико-стилістичного оточення може відсуватись вторинна семантизація суфіксальних та префіксальних морфем, а точніше, може відбуватись актуалізація конотаційного потенціалу цих морфем. Так, у мові народного академіка Рядно, одного з героїв роману В. Дудінцева "Білі шапки", зустрічаємо неодноразовий повтор суфікса -к-, зосередженого у словах детка, заварушка, дурячок, орешек, зериньки та ін. У даному тексті прийом повтору суфіксів автор використовує не лише як стилістичний засіб створення мовної характеристики героя, який надає його мові відтінок фамільярності. Лексичне ото-

¹Паєр Е.М. Функція словообразовательних средств в построении текста // Семантика и прагматика языковых единиц. - Лушанб, 1990. - С.69.

чення сприяє появі у морфем додаткового смислового відтінку погрози. На викикшення у суфіксальних морфем такого значення впливають контактні розміщені лексеми заварушка, пугать, не бойся, у семантичній структурі яких виділяється сема "страху, погрози".

Кваліфікація значення морфем, яка має факультативний характер, пов'язана зі сприйняттям художнього образу та декодуванням підтекстової інформації. Контекстне значення морфем визначається на основі аналізу синтагматичних відносин між словами та словосполученнями, що беруть участь у створенні смислової єдності тексту в цілому чи окремого його фрагмента. Механізм повтору висуває суфікси на перший план, включаючи їх тим самим у лексико-семантичну тканину тексту, що й впливає на появу у морфем певних конотацій. Повтор морфем стає значущим у межах семантично зв'язаних фрагментів тексту і як підтримуючий засіб бере участь в організації їх семантичної зв'язності.

Висунення префіксів також досягається за рахунок прийому їх повтору. У віршованих текстах висунення морфем підтримується її розміщенням у сильній позиції: початку чи кінця ряду, контактного розташування відтворених префіксів. Напр.: "Перешагни, перескочи, / Перелети, пере - что хочешь - / Но вырвись..." /В. Ходасевич/. У наведеному творі семантизація префікса здійснюється на основі його словотвірного значення "напрямок руху через що-небудь", яке у результаті дії прийому повтору стає актуалізованим у контексті. Крім того, ми вважаємо, що у межах вірша префікс пере- функціонує як оказіональне слово /"пере - что хочешь"/, значення якого співпадає з словотвірним значенням цієї морфем.

Спостереження над фактичним матеріалом дозволяють зробити висновки відносно того, що морфем у зв'язному тексті беруть участь у процесі формування додаткових смислових відтінків. Включення морфем у загальну структуру художнього твору досягається за рахунок її актуалізації/висунення/ за допомогою повтору, в результаті чого морфема отримує додаткові конотації, оказіональні значення, які можуть співпадати зі словотвірним значенням і відповідати авторському задуму. Контекстна семантизація неодноразово повторюваних морфем дозволяє розглядати їх у межах нашого дослідження як потенційні засоби реалізації семантичного повтору.

Однією з особливостей функціонування семантичного повтору

є залучення засобів синтаксичного рівня до організації семантичної зв'язності тексту.

Синтаксичний повтор /повтор речень однакової синтаксичної конструкції з тотожним чи варійованим лексичним наповненням, повтор паралельних конструкцій, повтор неповних та незавершених речень/ здатен функціонувати як допоміжний засіб експлікації тотожних чи подібних значень, що лежать в основі зв'язності тексту. Але як свідчать факти, лише повтор неповних та незавершених речень може проявляти властивості засобу реалізації у тексті семантичного повтору. В такому випадку компонентом семантичного повтору є не самі речення, а не виражені у їхньому окладі елітовані значення. Елітоване значення у сукупності з вербалізованою частиною речення бере участь в організації внутрішньотекстових зв'язків як імпліцитний засіб вираження семантичного повтору.

У другому розділі аналізується також смислопідтримуюча функція авторських знаків. Як складова частина письма пунктуація відіграє важливу роль під час двостороннього спілкування у процесі читання тексту. Знаки пунктуації є засобом, за допомогою якого автор намагається передати певні значення, а читач на їх основі сприймає виражені ними значення та відтінки. При цьому жоден з пунктуаційних знаків не вживається у відповідності з існуючими граматико-синтаксичними правилами. Знак оклику, тире не самостійно виражають ті чи інші відтінки значення, а лише підкреслюють, посилюють смислові чи емоційно-експресивні значення слів, у прици постпозиції з якими вони вживаються. Тому можна говорити, що вони підтримують лексико-семантичну зв'язність тексту.

Порівняльне вивчення функціонування граматичних одиниць, що беруть участь в організації чи підтримці семантичної зв'язності прозових та віршованих текстів, дозволяє зробити висновок про тенденцію використання деяких з них у тому чи іншому типі тексту /напр.: незавершені речення - характерна риса прозових творів, для віршованих текстів більш характерною є смислопідтримуюча функція знаків пунктуації і т.д./.

У третьому розділі "Звуковий повтор як засіб організації семантичної зв'язності" вивчаються I/стилістичні прийоми, в основі яких знаходиться повторення певного комплексу звуків, пов'язаних зі значеннями слів, у складі яких вони зустрічаються /звуконаслідування, алітерація, асонанс/; 2/досліджується мож-

ливість семантизації, осмислення повтору окремих фонем у межах художнього тексту; 3/аналізується смислоутворююча функція ритмута рими.

У дослідженні як звуковий повтор розглядається неодноразове відтворення певного звуку чи комплексу звуків, що функціонує як стилістичний чи смислоутворюючий прийом. Використання звукового повтору в художньому тексті розглядається нами не просто як технічний прийом, а як прийом, що допомагає установлювати звуко-смислову подібність.

У дисертації робиться спроба осмислити різні точки зору на питання взаємодії звуку та смислу, а також обґрунтовується власна точка зору з цієї проблеми, розглядаються проблеми ідентифікації смислу, який безпосередньо не передається звуком, коли звук набирає невластивий йому смисл, коли повтор одного звуку або підтримує семантичну зв'язність тексту, створюючи певний стилістичний ефект, або за певних умов сам піддається осмисленню.

Спостереження за участю звуконаслідування, алітерації та асонансу у створенні семантично зв'язаних текстів, виявило факти, що свідчать про контекстну взаємодію семантики слів, у складі яких зустрічаються повторювані звуки, та створених повторами цих звуків стилістичних прийомів, напр.: "Синього колоса шепот упрямий ... / Шорох дождю приглушений, / Слизень, на шорох дождю пригласений, ..." /Н. Матвєєва/. Лексичне значення звуконаслідувальних слів підтримується повтором певних звуків, який сприяє створенню у тексті образної єдності.

У роботі наводяться факти, що свідчать про можливість семантизації повтору окремих звуків. Говорячи про смислове наповнення звуку, ми маємо на увазі не його дистинктивну характеристику, а мовленнєву властивість, що з'являється у нього за певних умов. Значимість звукового повтору визначається семантикою слів, у складі яких він зустрічається; лексико-стилістичним оточенням у прозі та лексичним рядом у вірші; авторською концепцією, асоціативно-образними зв'язками, що виникають у межах чи поза межами тексту.

Участь звуків, що неодноразово повторюються у тексті, в процесі смислоутворення та використання інформаційно значимого звукового повтору як особлив організації семантичної зв'язності є їх факультативною властивістю, при якій реалізуються по-

тенційні якості звуків.

Крім повтору окремих звуків, досліджуваний матеріал має приклади функціонування повтору звукокомплексів, як засобів створення рими та ритму у прозових та віршованих текстах. У роботі вказується на той факт, що рима сама по собі не може виражати будь-яку думку, але коли вона пов'язує різні поняття у нашій свідомості "звуковою переключкою" /Б.П. Гончаров/, вона сприяє вираженню основних думок, що знаходяться у строфі, установлює між звуком та змістом відношення граматичної чи лексичної еквівалентності або контрасту. У таких випадках говорять про дію закону семантичного висунення кінця ряду.

Але як показав аналіз, лише повтор звукових комплексів, які одночасно є структурноорганізуючими та смислопідтримуючими компонентами, можна вважати засобами створення глибокого поетичного змісту та потенційними засобами реалізації семантичного повтору на звуковому рівні організації тексту.

У заклученні робиться спроба систематизувати результати досліджень. Аналіз повтору лінгвістичних одиниць, що використовуються при передачі деякого значення, деякої сукупності семантичних ознак, дозволяє розрізнати семантичний повтор лінгвістичних одиниць, що реалізують своє мовне значення /усі види лексичного повтору, синтаксичний повтор речень однакової синтаксичної конструкції з тотожним чи варіюваним лексичним наповненням та ін./, та повтор одиниць, що беруть участь на основі їх контекстного переосмислення чи семантизації /повтор префіксальної чи суфіксальної морфем, звуковий повтор/. Перші функціонують як основні засоби семантичної зв'язності, другі проявляють властивості підтримуючих засобів, що самостійно не здатні виконувати смислоутворюючу функцію, а беруть участь в організації смислової єдності тексту лише при взаємодії з іншими мовними засобами.

Семантизація лінгвістичних одиниць, позбавлених значення у межах мовної системи, та втягнення їх у процес створення мережі внутрішньотекстових зв'язків є складним явищем, що складається з двох процесів, один з яких відбувається горизонтально, у синтаксичному плані, як контактна взаємодія членів одного синтаксичного ряду, а другий - вертикально, як парадигматичне співвідношення повторюваних одиниць.

Смислоутворююча функція повтору мовних одиниць є його потен-

ційною властивістю, яку він реалізує у межах цілого тексту чи його фрагменту, з результаті чого стає носієм семантично значимої та необхідної інформації.

Механізм повтору функціонує і в прозових, і у віршованих текстах як засіб створення стилістичних прийомів / висунення, градації, посилення/, використовується як засіб створення мовної та портретної характеристики героя та ін. Поліфункціональність та природа семантичного повтору детермінують багатоаспектність його використання у художньому тексті.

Результати дослідження дають можливість розглядати семантичну зв'язність як базову, основну категорію тексту, яка визначає його динамічну модель, є наслідком взаємодії різнорівневих елементів тексту, семантично перетворює текстові одиниці відповідно до задуму автора, використовуючи усі можливі мовні засоби, виникає у процесі взаємодії логіки викладення, комунікативної спрямованості, композиції, змісту. Основним засобом організації зв'язного тексту є семантичний повтор.

З теми дисертації є такі публікації:

1. Синтаксический повтор как средство семантической связности текста // Профессор Е.В. Кретевиц и современное языкознание. Тезисы науч. конф. - Львов, 1991. - С.91-92.
2. Лексичний повтор в поетичних текстах М.І. Костомарова // Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації. Тези наук. конф. - Рівне, 1992. - С.198-199.
3. Функционирование языковых единиц в художественном тексте // Язык и культура. Материалы I Международной конф. - Киев, 1992. - С.134-135.
4. Семантический повтор как эксплициатор текстовой информации // Стилистика русского языка: теоретический и сопоставительный аспекты. Материалы VI науч. конф. по проблемам семантических исследований. - Киев-Харьков, 1993. - Ч.3. - С.111-113.
5. Лексичний повтор як засіб організації семантичної зв'язності художнього тексту // Мовознавство. - 1994. - №3. - У др.

ЛНБ ім. В. Стефани
АН України

458607

Ав 30.881

Підписано до друку 27.07.94 Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 0,9. Обл. вид. арк. 1,0.
Тираж 100. Зам. 469 1994 р. Ціна договірна

Поліграф. д-це Ін-ту історії України АН України
Київ-1, Грушевського, 4